

УДК 351.814.373.3

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Євсєєва Г.П.

кандидат філософських наук, доцент
Придніпровська державна академія будівництва і архітектури, м. Дніпропетровськ

I. Вступ

“Після завершення пострадянських трансформаційних реформ наприкінці 1990-х – початку 2000-х рр. Україна так і не перейшла до критично важливих модернізаційних реформ “нової хвилі”. Як наслідок, більшість започаткованих процесів та змін залишилися незавершеними, незрозумілими, а подекуди спотвореними”, - зазначається в експертній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень до Послання Президента України В. Януковича до Українського народу “Україна XXI століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації”. Це стосується безпосередньо й мовної політики в державі.

Науковці, які досліджують державну мовну політику на сучасному етапі, не тільки аналізують взаємовплив мови й суспільства, стан і формування мовної політики, а й визначають деякі шляхи її реалізації. Так, І. Курас, визначаючи здобутки і проблеми державної мовної політики України, сформулював основні подальші тенденції її розвитку в сучасному українському суспільстві [11]. Автор вбачає, що основна парадигма полягає в подальшому укріпленні ролі української мови як державної: “З одного боку через заповнення нею нових сфер мовного життя суспільства та перехід на спілкування нею нових верств мовного загалу, з другого – через подальше її шліфування в нових обставинах реального використання та подальше унормування її літературної форми. Для забезпечення першого з цих напрямів має бути насамперед ефективна мовна політика держави, для другого ж, крім цього, - тактика виваженості, тверезої збалансованості в підходах з боку тих чи інших кіл мовного соціуму” [11, с. 481]. О. Куць, аналізуючи мовну політику в державотворчих процесах України від імперсько-тоталітарної до демократичної, доходить висновку, що “політичні, соціально-економічні, культурні, правові аспекти функціонування державної мови при всій її специфіці мають бути узгодженими елементами цілісного суспільного світогляду, декларованого як курс держави на гармонію та злагоду в суспільстві”. Серед найважливіших подальших кроків у розвитку мовної політики автор визначає: 1) прискоро-

рення ухвалення нового закону про державну мовну політику; 2) створення центрального органу з повноцінною вертикаллю спеціалізованих органів для здійснення мовної політики в галузі мовного планування та будівництва; 3) упорядкування й наповнення змістом механізму контролю за дотриманням чинного законодавства щодо мови. Важливу роль науковець відводить держслужбовцям як представникам української держави, які повинні не тільки володіти, а й пропагувати державну мову. На думку О. Куця, варто провести повну атестацію державних службовців, включаючи питання мовної підготовки. Важливу роль відводить автор і галузі освіти – тут авторитет державної мови повинен бути беззаперечним [12, с. 196–203]. Л. Масенко в одній з останніх своїх праць “(У) мовна (У) країна” зазначає, що у суверенній державі захист “колективного права нації на власний голос уже не потребує жертовної боротьби героїв. Після здобуття державної незалежності на сторожі свого слова мусить стати влада” [16]. Політичний консенсус, на думку науковця, має бути підкріплений виразною політикою держави. Вона повинна спрямовуватися на досягнення таких цілей: посилення функції державної мови як об’єднавчого та консолідуючого чинника в українському суспільстві; забезпечення мовних прав українців та осіб, що належать до національних меншин, сприяння розвитку мов національних меншин, особливо тих, що опинилися під загрозою зникнення; утвердження української мови як мови міжнаціонального спілкування в Україні; підвищення загальної мовної культури українців як громадян України тощо.

Рекомендації щодо майбутньої мовної політики в Україні були викладені і групою науковців, які кілька років працювали над проектом “Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи” за сприяння Міжнародної асоціації з розвитку співробітництва з науковцями нових незалежних держав колишнього Радянського Союзу [20]. Їх рекомендації зводяться до розділення права мов: права української мови та права недержавних мов. Щодо права української мови науковці проекту визначають: “Державною мовою України

є і в осяжному майбутньому буде українська. Кожна держава має право поширювати державну мову на своїй території та вимагати від своїх громадян її знання” [20, с. 333]. А відтак, мовою офіційного спілкування в державі на всій її території є українська, і всі громадяни держави повинні володіти українською мовою принаймні в обсязі, достатньому для роботи. Що ж до мов національних меншин то, на думку науковців розробників проекту, “Україна мусить дотримуватись і забезпечувати виконання своїх зобов’язань перед Радою Європи та іншими міжнародними організаціями”. На практиці це означає, що держава бере на себе зобов’язання щодо підтримки недержавних мов і культур, що розвиваються в країні за рахунок державного бюджету. Водночас у рекомендаціях чітко сказано: “жодну людину не можна примушувати змінювати мову. Цього не дозволяють ні міжнародні правові зобов’язання України, ні її національне законодавство. Вибір мови приватного вжитку не може бути об’єктом законодавчих регулювань” [20, с. 333].

І. Лопушинський в одній із своїх останніх праць “Державна мовна політика в Україні. Освітнянський аспект”, визначаючи стан та пріоритетні питання формування та реалізації державної мовної політики в галузі освіти в Україні, зазначає, що мовна політика держави повинна реалізовуватися “комплексно, завдяки багатьом відомим і менш відомим механізмам, котрі забезпечать її головну мету-мінімум – функціонування української (державної) мови в комунікативній сфері і мету-максимум – консолідацію українського суспільства на основі цієї мови” [14, с. 249]. З огляду на це науковець визначає завдання, які потрібно вирішити першочергово: “розроблення дієвих механізмів реалізації державної мовної політики; вироблення моделей забезпечення державної мовної політики; оптимізацію організаційно-функціональної структури формування і реалізації державної мовної політики” [14, с. 249]. І. Лопушинський пропонує розгорнуту структурно-функціональну характеристику альтернативних моделей та механізмів реалізації мовної політики, але вони стосуються лише освітянської сфери.

Окремі механізми реалізації державної мовної політики в Україні були запропоновані в Концепції державної мовної політики” [23], яку затвердив 15.02.2010 р. Президент України, враховуючи необхідність вироблення послідовного й виваженого підходу до вирішення мовних питань, з метою забезпечення додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку та функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій тери-

торії України, задоволення мовних потреб громадян України, керуючись ст. 10 та відповідно до частини другої ст. 102 Конституції України, на підтримку ініціативи Національної ради з питань культури і духовності (яка, на жаль, була ліквідована відповідно до Указу Президента України від 02.04.2010 р. № 488/2010). Шляхи і способи розв’язання мовних проблем у суспільстві визначаються Концепцією через реалізацію державної мовної політики, яка визначає першочергову необхідність “підготувати і внести на розгляд Верховної Ради України проекти відповідних законів, визначити центральний орган виконавчої влади з питань державної мовної політики, розробити та забезпечити виконання державних цільових програм, уживати заходів для підтримки громадських ініціатив, налагодження конструктивного діалогу між органами державної влади, органами місцевого самоврядування і громадськими організаціями щодо розв’язання мовних проблем” [23].

II. Постановка завдання

Солідарність суспільства формує передусім масове усвідомлення громадянами країни приналежності до єдиного мовно-культурного простору. Тому поширення в унітарній державі однієї державної мови є запорукою її політичної стабільності. Українська мова – невід’ємний державницький атрибут, що зберігає свою історичну спадкоємність від давньокиївської доби. Як мова найчисленнішого, найстаршого, автохтонного і титульного етносу, українська мова відповідно до загальноприйнятої світової практики виконує функцію єдиної державної мови в Україні.

III. Результати

Державність української мови є ключовим чинником консолідації українського суспільства на всій території України, формування сучасної української політичної нації, символічним уособленням української державності, гарантією збереження національної ідентичності українського етносу та державної єдності України. З огляду на це українська нація і держава мають забезпечувати відродження й захист української мови, якісну розбудову українського мовного простору. На превеликий жаль, українське суспільство попри, хоч і незначні, державницькі спроби консолідації суспільства в мовному просторі, і сьогодні перебуває у процесі пошуку її орієнтирів, з чим уже затрималися непоправно. Тому нинішню ситуацію можна схарактеризувати як конструктивне об’єктивне усвідомлення на вищих щаблях влади необхідності коригування державної мовної політики в Україні, адже в суспільстві безумовна потреба для громадян України, практична необхідність знати та вільно й

повсюдно спілкуватися українською мовою як мовою основної маси населення, як справді державною, належно не підкріплена і не заохочена, не піднесена до рівня престижності. Очевидно, основна причина такого стану речей за відсутності дієвого державного механізму регулювання мовного питання. У перші роки незалежності нашої держави такий механізм існував. З метою формування та здійснення державної мовної політики в незалежній Україні були створені спеціальні державні органи й установи: Держдепартамент із здійснення державної мовної політики у структурі Державного комітету у справах національностей та міграції, Рада з питань мовної політики при Президентові України. Їх діяльність спрямовувалась на створення умов для розвитку та функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя, а також розвитку і використання мов національних меншин України, задоволення мовних потреб українців, які проживають за межами держави. Виходячи з важливості зазначеної проблеми постановою Кабінету Міністрів України в 1997 р. були затверджені “Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови”, а згодом у 2003 р. ще однією постановою уряду затверджена “Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 рр.”. Обидва документи спрямовані на розвиток, підтримку і захист державної мови в Україні. Президент В. Ющенко у перший рік правління практично не втручався в мовну сферу. Чи не єдиним винятком став підписаний ним Указ від 26 вересня 2005 р., яким функції реалізації державної мовної політики покладалися на Міністерство культури і туризму. Водночас цей Указ викликав багато запитань своєю суперечливістю. Він мав назву “Про вдосконалення державного управління в інформаційній сфері”, однак його метою проголошувалося “підвищення ефективності реалізації державної мовної політики”. Єдиним пунктом, який стосувався мовної політики, було надання повноважень Міністерству культури і туризму реалізовувати мовну політику, усі ж інші його положення стосувалися реєстрації друкованих видань, експертної комісії із захисту суспільної моралі та зміни чисельності міністерств юстиції, культури і туризму, а також Державного комітету телебачення і радіомовлення. Причина появи та мета цього Указу, не кажучи вже про те, якими були кроки щодо його виконання та який вплив він мав на мовну ситуацію в країні, годі й говорити. Деякі подальші спроби зміцнення державної мовної політики були зроблені попереднім президентом, які були втілені в укази: “Про створення Ради з питань етно-

політики” від 18.07.2006 р. № 625/2006 в компетенцію якої входило “формування та реалізація державної етнонаціональної політики, сприяння консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин України”; та “Про Концепцію державної мовної політики” від 15.02.2010 р., яка визначала, що “пріоритетом державної мовної політики має бути утвердження і розвиток української мови” та спрямовуватися на утвердження “поваги до української мови та мов національних меншин, будь-які прояви зневаги є неприпустимими” – сказано в документах. Зміст вищезазначених документів, по суті, визначає основні напрями мовної політики нашої держави та завдання органів влади щодо їх реалізації сьогодні.

Варто зазначити, що в рамках реалізації вищезгаданих програм у державі спрацьовували певні механізми мовної політики. Можна відзначити як такі: проведення щорічного Всеукраїнського конкурсу “Кращий державний службовець” (Наказ Міністерства культури і туризму України від 26.02.2009 р. № 86/0/17-09), в умовах якого володіння державною мовою – один з критеріїв, хоч і не основних; запровадження Конкурсу знавців української мови, який триває на теренах України уже десять років і підносить значення державної мови в очах підростаючого покоління. Започаткований українськими меценатами (П. Яциком та іншими), конкурс поступово набув чітких державницьких ознак, вплив у собі зародження незвичайного для української ментальності явища; Конкурс української мови ім. Т.Г. Шевченка, який спорадично проводиться Міністерством освіти з часів прийняття Закону про мови (1989 р.); утворені обласні Ради з питань національної та мовної політики, які були консультативно-дорадчими органами, покликаними сприяти проведенню ефективної роботи, пов’язаної з розробленням пропозицій щодо формування національної та мовної політики в області, створенню необхідних умов для вільного розвитку національних меншин та функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя, використання та захисту інших мов національних меншин. Однак, на жаль, з часом ці установи та приписи припинили своє існування (Указ президента № 1071/2001, редакція від 09.02.2002 р.), а деякі з них не зазнали належного розвитку. Необхідно зазначити, що в період після парламентських виборів (2003 р.) і до останніх президентських виборів (2010 р.) мовна політика, мала характер домовленості між політичними силами, які проголошували себе захисниками

обох провідних мов країни. Ця домовленість була поверненням до політики часів Л. Кучми – відмови обох сторін від активних “бойових дій” у мовній сфері. Сторони домовлялися про розподіл сфер впливу в мовному питанні – влада продовжувала лінію на українізацію в столиці, центральних та західних областях, не вимагаючи виконання тих самих положень, скажімо, в Донбасі чи в Криму.

Враховуючи сьогоднішню мовну ситуацію в Україні, вироблення мовної єдності – процес надзвичайно складний. Останнім часом, усупереч Конституції України, все більше лунає гасел щодо запровадження офіційної двомовності, а саме надання статусу другій державній мові поряд з українською російській мові. Однак, як показує досвід інших країн світу, – це не призводить до стабілізації мовної ситуації в країні [1; 10].

Останніми роками відсутність державного органу реалізації та контролю мовної політики, під'юджувана зовнішніми та внутрішніми провокаціями, призвела до дестабілізації українського суспільства на мовному ґрунті. Тому, на наш погляд, справа лише за практичними, дієвими кроками державницької ваги. За умови конфронтаційного спротиву в мовних питаннях деякими суспільними групами більшість задекларованих державою механізмів мовної політики сьогодні є малопродуктивними. Для того, щоб мовна політика нині мала вигляд не одноразових акцій, а була комплексною, системною, розрахованою на тривалий час і, головне, реалізувалася, вона має бути інституціоналізована. Важливим кроком у цьому напрямі має стати створення державного органу для контролю за дотриманням мовного законодавства з чітко визначеними повноваженнями і прописаними механізмами їх реалізації. Такі органи функціонують у багатьох країнах: у Казахстані існує Комітет з мовних питань, у Латвії – Державний мовний центр, які проводять перевірки на предмет дотримання мовного законодавства.

Об'єктивний підхід до створення механізмів державного регулювання мовної політики, елементи якого представлені в працях вищезазначених науковців, і будуть ще предметом обговорення на багатьох конференціях і круглих столах та в подальших наукових дослідженнях. Він полягає в поступовому створенні об'єктивних обставин, які робитимуть українську мову потрібною і престижною для всіх, а відтак привабливою і конкурентоспроможною на всіх рівнях, а мови національних меншин розвиватимуться при підтримці держави. Зробити це досить не просто з огляду на глибину зрусифікованості українського суспільства та могутню дію сучасної русифікації. Однак усі, хто

справді зацікавлений в об'єктивній стабілізації мовного питання в державі, повинні усвідомити – панує та мова, яка необхідна в житті. Керуватися лише патріотичними почуттями та міркуваннями всупереч життєвим обставинам – можуть лише одиниці, але не більшість населення. Отже, корінь питання – в обставинах, які змушують людей користуватися тією чи іншою мовою. І змінити ситуацію можна не закликами, а гострою необхідністю.

IV. Висновки

Отже, нагальною проблемою для України є розробка чітких державних механізмів управління загальнодержавною мовною політикою, з огляду на сучасну мовну ситуацію, етномовний склад населення в Україні, гостроту та конфліктність цієї проблеми, об'єктивну необхідність збереження ідентифікації української громадянської нації в умовах подальшої глобалізації світу.

Література

1. Багана Ж. Языковая политика в Канаде / Ж. Багана, Н. Трещева // Научная мысль. – 2008. - № 2. - С. 126–128.
2. Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І. Курас. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
3. Куць О. Етнополітичні аспекти розбудови української держави / О. Куць, Ю. Куць. – Х. : Березіль, 1999. – 274 с.
4. Куць О. Мовна політика в державотворчих процесах України : навч. посіб. / О. Куць. – Х. : ХНУ ім. В. Каразіна, 2004. – 276 с.
5. Лопушинський І. Державна мовна політика в Україні / І. Лопушинський. – Херсон : Олді-плюс, 2010. – 478 с.
6. Лопушинський І. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України: досвід, проблеми та перспективи : монографія / І. Лопушинський. – К. ; Херсон : Олді-плюс, 2006. – 456 с.
7. Масенко Л. (У) мовна (У) країна / Л. Масенко. – К. : Темпора, 2007. – 88 с.
8. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / [за ред. Ю. Бестерс–Дільгер]. – К. : КМА, 2008. – 363 с.
9. Про державну мовну концепцію : Указ Президента України від 15.02.2010 р. № 161/2010 [Електронний ресурс] / Офіційне Інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/10486.html>.
10. Тишков В. Англо-французьке двуязыччє в Канаде / В. Тишков // Советская этнография. - 1985. - № 4. – С. 36-37.

Євсєєва Г.П. Шляхи реалізації державної мовної політики в Україні

Анотація. Проаналізовано державні механізми управління загальнодержавною мовною політикою, з огляду на сучасну мовну ситуацію, етномовний склад населення в Україні, гостроту та конфліктність цієї проблеми, об'єктивну необхідність збереження ідентифікації української громадянської нації в умовах подальшої глобалізації світу.

Ключові слова: державна мовна політика, механізми реалізації державної мовної політики, сучасна мовна ситуація в Україні.

Евсеева Г.П. Пути реализации государственной языковой политики в Украине

Аннотации. Проанализированы государственные механизмы управления общегосударственной языковой политикой, учитывая современную языковую ситуацию, этноязыковой состав населения в Украине, остроту и конфликтность этой проблемы, объективную необходимость сохранения идентификации украинской гражданской нации в условиях глобализации.

Ключевые слова: государственная языковая политика, механизмы реализации государственной языковой политики, современная языковая ситуация, в Украине.

Yevsieieva G. Ways of realization of public linguistic policy in Ukraine

Annotation. The state mechanisms of management a national linguistic policy are analysed, taking into account a modern linguistic situation, etnomovniy composition of population in Ukraine, sharp and conflict of this problem, objective necessity of maintainance of authentication of Ukrainian civil nation in the conditions of subsequent globalization of the world.

Key words: public linguistic policy, mechanisms of realization of public linguistic policy, modern linguistic situation in Ukraine.